

Sata vuotta sovinnon rakentamista?

Kirkko ja sisällissodan muistaminen vuonna 2018

Venäläinen sotaväki karkotettiin maasta ja vallankumoukseen ryhtyneet punaiset kukistettiin. Maa säilytti kansanvaltaisen ja parlamentaarisen järjestelmänsä, sekä vältti kommunistisen diktatuurin. Tämä pääasia tulee ihmeen harvoin esille vuoden 1918 muistovuoden vietossa, kun pääasiana mediassa näytävät olevan tarinat punaisten naiskaarti-
laisten kohtaloista.¹

Sata vuotta sisällissodan jälkeen vuonna 2018 sodan muistaminen oli edelleen jakautunutta ja kiistat oletetuista pääasioista ja totuuksista leimahtelivat mediassa ja sosiaalisessa mediasa. ”Oikean ja väärän” muistamisen diskurssit näkyivät myös yllä olevasta kenttäpiispa Pekka Särkiön blogitekstistä. Kirkko ei jättäytynyt muistamisen ulkopuolelle, olihan se elänyt organisaationa läpi sisällissodan. Sitä on myös kritisoitu sodan aikaisesta toiminnasta. Kulu-
neiden reilun sadan vuoden aikana kirkko on ollut osallisena niin sisällissodan taisteluissa kuin niitä seuranneissa lukuisissa kamppailuis-
sa muistamisen elintilasta. Sata vuotta sodan jälkeen aihe koettiin kirkossa edelleen niin

tärkeäksi, että vuonna 2018 vietettiin näkyvästi sisällissodan muistovuotta.

Muistovuoden tarkoituksena oli luoda uusia yhteisen muistamisen tapoja erotukseksi punaisesta ja valkoisesta tai muulla tavalla jakautuneesta muistamisesta. Muistovuoteen sisältyi ajatus siitä, että historiallisia tapahtumia käsittelemällä ja sanoittamalla on mahdollista saavuttaa yhteisiä tavoitteita. Kirkossa muistovuodelle asetettiin näkyväksi tavoitteeksi sovinnon rakentaminen. Vuotta 1918 koskeva materiaali sakasti.fi sivustolla on otsikoitu ”Kohti yhteistä muistamista”.² Sisällissodan muistovuotta vietettiin kirkossa laajasti kirkkohallituksesta aina paikallisseurakuntiin asti.

1 PS bl, Minä olin armeijassa, ja te kävitte minua tukemassa 5.5.2018.

2 Kohti yhteistä muistamista s.a.. *Suomen evankelis-luterilainen kirkko* <http://notes.evl.fi/sakasti/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content25C6C1> (luetu 13.3.2019).

Tässä artikkelissa tarkastelemme kirkon satavuotista sisällissotamuistamista siten, että esittelemme ensin kontekstin ja historiallisen pohjan sille lähtötilanteelle, josta kirkon kaksi aktiivisinta keskustelutahoa eli arkkipiispat ja kenttäpiispa osallistuivat vuoden 2018 muistamiseen.³ Tavoitteenamme on tutkia heidän puheissaan ja kirjoituksissaan käytettyjä tapoja käsitellä sisällissodan menneisyyttä ja suhdetta sovintoon. Arkkipiispa Kari Mäkinen otti kaudellaan aktiivisesti kantaa yhteiskunnallisiin asioihin, myös sisällissotaan. Mäkisen rooli muistovuoden toteutumisessa oli suuri ja hän esiintyi muistovuoden aikana usein mediassa. Tapio Luoma ei ollut Mäkisen tapaan profiloitunut aktiivisena yhteiskunnallisena keskustelijana, mutta hänkin otti saarnassaan kantaa sisällissotaan. Kenttäpiispa Pekka Särkiö puolestaan oli tunnettu sisällissotakirjoituksistaan ja kantaottavista blogikirjoituksistaan jo ennen muistovuotta 2018.⁴

Arkkipiispa Kari Mäkinen mainitsi sisällissodan vuonna 2018 viidessä puheessaan ja kahdessa lehtihaastattelussaan. Mäkinen ei kuitenkaan kommentoinut julkisuudessa sisällissotaa enää Luoman arkkipiispakaudella, vaan jätti tilaa seuraajalleen. Tämä korostaa sitä, että hän kommentoi aihetta nimenomaan virkansa edustajana. Tulkitsemmekin sekä Mäkisen että Luoman kannanottoja siten, että ne edustavat ensisijaisesti arkkipiispan viran puolesta nousevia näkemyksiä, eivätkä henkilöiden omia kantoja.

Kenttäpiispa Pekka Särkiön osalta aineistoon kuuluu kaksi saarnaa, yksi puhe, kaksi hartauspuhetta, kaksi lehtikirjoitusta ja seitsemän blogikirjoitusta. Särkiö kirjoitti blogiinsa vuonna 2018 yhteensä 62 kirjoitusta, joista kuusi keskittyi kokonaan sisällissotaan ja yksi sivusi sitä.

Analysoimme piispojen tapoja käsitellä menneisyyttä Tuomas Forsbergin luoman

menneisyydenhallinnan nelikentän avulla.⁵ Forsbergin nelikentässä menneisyydenhallinnan mallit jakautuvat menneisyyttä käsitteleviin strategioihin ja strategioihin, jotka jättävät menneisyyden käsittelemättä. Nelikenttää jakaa myös suhtautuminen menneisyyteen: ”rangaistuksia ajaen tai armahdukseen pyrkien”. Menneisyydenhallinnan neljä perustrategiaa ovat anteeksianto, oikeudenkäynti, kosto ja unohtaminen. Vaikka poliittisten anteeksipyyntöjen yleistymisen myötä anteeksianto nähdään tienä sovintoon, voi sovinto rakentua myös muunlaisten menneisyydenhallinnan strategioiden varaan.⁶

Jotta piispojen puheenvuoroja voidaan tulkita menneisyydenhallinnan nelikentän avulla, esittelemme ensin kirkon satavuotista muistamisen historiaa. Historiallinen katsaus muodostaa lukijalle taustan ja johdannon, mutta on myös osa tutkimusmenetelmää. Olennaista on löytää piispojen puheista sisällissodan muistamisen historiaan kytkeytyviä ja siitä ammentavia menneisyydenhallinnan malleja, joilla menneisyyttä on tarkasteltu sata vuotta sodan jälkeen. Valittu tulkintatapa vaikuttaa siihen, miten piispat ovat halunneet käsitellä menneisyyttä ja millä keinoin he ovat mahdollisesti pyrkineet sovintoon. Tiedostaen tai tiedostamatta valittu tapa käsitellä menneisyyttä kertoo myös sovinnon ehdoista. Valitut tulkintatavat elävät ja nousevat esiin kirkon satavuotisesta sisällissodan muistamisen perinnöstä.

KIRKKO JA SISÄLLISSODAN PERINTÖ

Sisällissodan muistamisen ja unohtamisen historiassa Suomen luterilaisella kirkolla on jo vanhastaan ollut keskeinen rooli, mutta vuonna 2018 – ja myös kymmenen vuotta aiemmin – kirkko otti yhdeksi strategiakseen muistaa tätä ”kansakunnan traumaa” myös kriittisen tutkimuksen keinoin. Kun sisällissodan 90-vuotis-

muistovuoden alla valmistauduttiin edellisen kerran ”juhlavuoteen”, arkkipiispa Jukka Paarma teki aloitteen Helsingin yliopistolle sisällissotaa koskevan tutkimushankkeen käynnistämistä. Aloitteen seurauksena Helsingin yliopistossa tammikuussa 2008 järjestetty sisällissotaseminaari oli valtakunnallisestikin katsoen poikkeuksellinen tapahtuma, mikä pantiin merkille laajasti seminaaria uutisoivassa mediassa. Seminaari päättyi *Helsingin Sanomien* päätoimittajan Reetta Meriläisen puheenjohtamaan keskusteluun, jonka teemana oli anteeksipyytämisen ja -antaminen.⁷

Arkkipiispa Jukka Paarma korosti sisällissotaa koskevan tutkimuksen merkitystä myös myöhemmin samana vuonna piispainkokouksen avajaispuheessaan. Paarman viesti oli, että kirkko oli aktiivinen toimija sisällissodan tragediassa, vaikka ei ollutkaan sen välitön osapuoli. Siksi oli tärkeää selvittää perin juurin mikä oli kirkon rooli sisällissodan eri vaiheissa. Lisäksi Paarman mukaan kirkon olisi jatkuvasti arvioitava toimijuutensa seurauksia sen jäsenille nyt sekä tulevaisuudessa.⁸

Kirkon virallinen ja valtiollinen rooli itsenäisyyden ajan alkuvuosina johti aikanaan siihen, että papiston oli vaikeaa omaksua unohdamista muistamisen strategiakseen: papisto oli virkakuntana muita paremmin tietoinen tapahtumien mittasuhteista jo heti sisällissodan aikana ja sen päätyttyä. Tämä ymmärrys perustui paikallistasolla siihen, että väestökirjanpito oli käytännössä edelleen kirkon vastuulla. Sodassa kaatuneiden, murhattujen, vankileirillä nälkään kuolleiden tai teloitettujen lukumäärä sekä monet inhimilliset kohtalot olivat nopeasti papiston tiedossa. Nimismiesten ohella juuri papistoa myös veloitettiin kirjaamaan ylös paikkakunnan tapahtumat varsin pian sodan jälkeen.⁹ Lisäksi Tilastollinen Päätoimisto antoi keväällä 1919 papistolle tehtäväksi kerätä tiedot sisällissodan aikana menehtyneistä seurakun-

talaisista.¹⁰ Nämä seikat johtavatkin kysymään, miten kirkko tulkitisi sodanaikaisia tapahtumia itsenäisen Suomen ensivuosisikymmenten aikana.

Kirkkohistorian tutkimuksessa on jo pitkään ollut tapana jakaa kirkolliset tulkinnat sisällissodasta kahteen päälinjaan.¹¹ Ensimmäistä linjaa edusti arkkipiispa Gustaf Johanssonin, piispa O. I. Collianderin sekä heidän laillaan ajattelevien beckiläiseen raamattuteologiaan palautuva toimintamalli. Sodan aikana Johansson ja Colliander suosittelivat, että kirkon tulee olla passiivinen suhteessa tapahtumiin ja pysyä erossa vallankumouksesta ja myös sen kukistamisesta. Sodan keskellä arkkipiispa kirjoitti päiväkirjaansa useita merkintöjä, joissa hän painotti sivussa pysymisen tärkeyttä.¹² So-

3 Artikkelin perustuu Reetta Pirskasen Itä-Suomen yliopistossa hyväksytyyn kirkkohistorian pro gradu työhön, Pirskanen 2019.

4 PS bl, Tulisiko kirkon pyytää anteeksi vuotta 1918? 9.1.2014.

5 Forsberg 2012, 73–74.

6 Forsberg 2012, 60–61.

7 Huhta 2009, 7. Seminaarissa puhuivat professorit Pertti Haapala, Pirjo Markkola, Hannu Mustakallio ja Yrjö Varpio sekä dosentit Marko Tikka, Esko M. Laine, Marjo-Riitta Antikainen, Mervi Kaarninen ja Ilkka Huhta. Reetta Meriläisen puheenjohtaman paneelin jäseniä olivat kansanedustaja Erkki Tuomioja, piispa Voitto Huotari, professori Irma Sulkunen ja päätoimittaja Matti Kalliokoski.

8 Jukka Paarma, Kirkko ja vuosi 1918. Piispainkokouksen avajaispuhe 12.2.2008; Huhta 2015, 56–57.

9 Ignatius et al. 1921–1925, I, VIII–IX; Erkkilä 2014, 13–15.

10 Tätä tilastotietoa kutsutaan Papiston tilastoksi, ja sen pohjalta julkaistiin tutkimus ensimmäisen kerran vasta vuonna 1970. Hartman 1970; Tikka 2009, 138.

11 Kena 1979, 77–91; Seppo 1999, 13.

12 HYK YA Gustaf Johanssonin päiväkirja tammi-huhtikuun 1918; Huhta 2010, 33.

dan loputtua Johanssonilla oli kuitenkin tarve ilmaista näkemyksensä, mikä näkyi erityisesti hänen usein siteeratussa paimenkirjeessään. Arkkipiispan tulkinnan mukaan osa kansasta oli sielultaan sairastunut, hylännyt Jumalansa, ja siitä oli seurannut rangaistus. Vain osa Suomen kansasta oli syyllinen, he jotka olivat nousseet kapinaan.¹³

Toista kirkollista linjaa edusti yhteiskunnallisesti edellistä avoimempi nuorkirkollisuudeksi kutsuttu suuntaus.¹⁴ Sille oli ominaista avarampi tulkinta sisällissodan syistä. Synti, luopumus tai kansan sielun sairastuminen koskikin koko kansaa, eikä vain sodan hävinnyttä osapuolta. Tästä asenteesta nousi sittemmin monet kirkon sosiaaliseen toimintaan liittyvät uudistukset, jotka eivät tosin vielä maailmansotien välisenä aikana näkyneet kirkon tavassa toimia yhteiskunnassa.¹⁵ Kirkon vahva yhteiskunnallinen asema johti siihen, ettei kovin suuria yhteiskunnallisia muutosvaateita ainakaan kirkon puolelta juuri esitetty 1920- tai 1930-luvuilla. Uskonnonvapauslain jälkeinen odotettua vähäisempi kirkosta eroaminen vahvisti entisestään kirkon asemaa. Uusi sota toi sitten uudet tulkinnat.

Toinen maailmansota muutti suomalaisten tulkintoja myös vuoden 1918 tapahtumista. Kansallisen yksimielisyyden välttämättömyys johti siihen, että sisällissodan merkitys valkoisen Suomen itsenäisyshistoriassa jäi uuden sodan varjoon.

Sotien jälkeen Suomessa yleistyi vähitellen uusi tulkinta, joka ilmeni ensin ”veljessodan” käsitteen ja varsinkin 1960-luvulta lähtien myös ”kansalaissodan” käsitteen yleistymisenä ja ”vapauskota” sekä ”vapaustaistelu” -käsitteiden vaimenemisenä. 1960-luvulla käydyt historiasodat sivusivat myös kirkkoa.¹⁶ Väinö Linnan piirtämä avuton ja tahdoton kirkkohera Lauri Salpakari loi mielikuvan tyyppillisestä sisällissodan aikaisesta papista.¹⁷

1960-luvun muutokseen liittyi paitsi yleinen ilmapiirin muutos historiasotineen myös sukupolvien murros, joka näkyi ennen muuta papin roolin uudelleenarvioinnissa. Sotia kokemattoman sukupolven tulkinnassa edellisten sukupolvien vapaussotakertomus ei ollut enää 1960-luvulla yhtä käyttökelpoinen. Nuoren polven pappien mielestä oli aika muistaa niitä tavallisia seurakuntapappeja, jotka olivat ymmärtäneet pysyä sivussa sisällissodan tapahtumista. Erityisesti monissa paikallisseurakunnissa tapahtui selvä käänne sisällissodan muistamisessa. Paikallistasolla sisällissodan muistoa uudelleentulkittiin esimerkiksi tilaisuuksissa, joissa kirkko työväenliikkeen aloitteesta osallistui punaisten muistomerkkien julkistustilaisuuksiin.¹⁸ Paikallisen tason muistamisessa oli kuitenkin suuria alueellisia eroja, eivätkä muuttuvat tulkinnat suinkaan tarkoittaneet sitä, että kirkossa olisi syntynyt yhteinen tulkinta sisällissodan tapahtumista.

SISÄLLISSOTA, VAPAUSSOTA JA MUISTAMISEN TAVAT

Näkyvimät ja välittömästi merkilläpantavat erot arkkipiispojen ja kenttäpiispan sisällissotamuistamisessa liittyivät sodasta käytettyihin nimiin. Valittu nimi kertoo siitä, miten sisällissodan historiaan suhtauduttiin ja mitä merkityksiä sodalle annettiin. Nimi ei kerro enää ensisijaisesti siitä, millä puolella kukin olisi sotinut, vaan alati muuttuvista tavoista muistaa. Vaikka nimikeskustelulle on välillä jo yritetty laittaa pistettä, on sodan nimi edelleen muistamisen ja tulkintojen erojen näkyvin symboli.¹⁹

Sisällissodan kuvitteellisessa nimikilpailussa ovat 1990-luvulta lähtien olleet mukana enää lähinnä sisällissota ja vapauskota.²⁰ Siten piispojen vuonna 2018 sisällissodasta käyttämät nimet edustivat muistamisen valtavirtaa. Arkkipiispat Mäkinen ja Luoma ovat käyttäneet nimeä sisällissota. Kenttäpiispa

Särkiö on viitannut sotaan käyttämällä nimeä vapaussota, paitsi päivää ennen Vapaussota 100 -juhlallisuuksia pitämässään radiohartaudessa ja Tampereen Kalevankankaan hautausmaalla pitämässään hartaudessa loppukesästä 2018. Särkiön sisällissotapuheen yleisö, tapahtuma ja paikka olivat useimmiten vapaussodan muistamiseen liittyviä. Mäkinen ja Luoma puhuivat sisällissotaa yleisemmin muistavissa tapahtumissa.

Särkiö saarnasi 16.5.2018 Vapaussodan perinneliiton järjestämässä Vapaussota 100 -muistopäivän juhlamessussa Helsingin tuomiokirkossa. Hän hahmotteli saarnassaan keinoja saavuttaa sovinto seuraavalla tavalla:

Voivatko veljekset ja sisaret löytää sovun edes 100 vuoden päästä? Tätä on kysytty tämän kevään aikana. Molemmilla osapuolilla oli omat näkökulmansa, jotka vaikuttivat heistä oikeilta. Nyt olisi tarpeen katsoa tapahtumia ja niiden taustoja kokonaisuutena. Silloin myös toisen osapuolen näkökulma voisi avautua ja näyttää ymmärrettävältä. Katkeruus on toisinaan kuitenkin syvällä ja estää tunnustamista tosiasioita.²¹

Päivää ennen kyseistä saarnaa Särkiö piti radiohartauden, jossa hän viittaasi ensimmäisen keran muistovuoden 2018 aikana sisällissotaan. Särkiön Vapaussota 100 -muistopäivän saarnan ja hänen edellisenä päivänä pitämänsä radiohartauden sanat olivat huomattavan samankaltaiset. Näiden kahden puheen vertaaminen valaisee, miten sodasta käytetty nimi ja puheen konteksti vaikuttavat sanamuotoihin, tulkintoihin ja sitä kautta ilmaistuun sovinnollisuuteen. Edellisen lainauksen kaksi ensimmäistä virkettä olivat kummassakin puheessa samat. Sitten sanamuodot muuttuivat.

Molemmilla osapuolilla oli omat kantansa, jotka olivat heistä oikeita. Edelleen keskellämme tois-

tetaan samoja näkökulmia, jotka voivat ylläpitää katkeruutta. Sovintoon tulee kuitenkin pyrkiä.²²

Särkiö viittasi Vapaussota 100 -muistopäivän saarnassa ja sitä edeltäneessä radiohartaudessa sodan osapuolten kantoihin ja näkökulmiin. Saarnassa puhuttiin näkökulmista, jotka ”vaikuttivat heistä oikeilta” ja radiohartaudessa mainittiin kannat, jotka ”olivat heistä oikeita”. Laajemmalle yleisölle suunnatussa radiohartaudessa Särkiö ei tehnyt samanlaista nykyisyyteen jatkunutta osapuolijakoa, vaan viittasi katkeruutta ylläpitäviin näkökulmiin, joita ”keskellämme toistetaan”.²³

Särkiö käytti laajalle yleisölle suunnatussa radiohartaudessa sodasta nimeä sisällissota, mutta vain yhden kerran puheen loppupuolella: ” – – kun ajattelen 100 vuoden takaista, sisällissodan jakamaa maata.”²⁴ Sisällissotanimen käyttäminen vain kerran vuoden 2018 sotaa käsittelevässä hartaudessa kertoo todennäköisesti siitä, ettei nimen käyttäminen ollut Särkiölle luontevaa tai edustanut kaikkein ominta tulkintaa vuoden 2018 tapahtumista. Toisin kuin vapaussodan kohdalla, sisällissota

13 *Kotimaa* 16/24.5.1918 Suomen arkipiispan paimenkirje papistolle; Huhta 2009, 8–9.

14 Nuorkirkollisesta suuntauksesta ks. Veikkola 1980.

15 Kena 1979, 74–91; Seppo 1999, 13–14.

16 Haapala 2001, 25–34.

17 Väinö Linnan pappiskuvasta Varpio 2009, 218–230 ja Laine 2009, 231–243.

18 Huhta 2010, 159; Kirkon roolista muistomerkkiprosesseissa esim. Pennanen 2019.

19 Haapala 2009, 10–14; Siltala 2009, 9–10.

20 Hentilä 2018, 296–297.

21 PS, Saarna Vapaussodan päättymisen 100-vuotisjuhlassa Helsingin tuomiokirkossa 16.5.2018.

22 PS, Radiohartaus 15.5.2018.

23 PS, Radiohartaus 15.5.2018.

24 PS, Radiohartaus 15.5.2018.

on kirjoitettu Särkiön omiin muistiinpanoihin pienellä.

Särkiö mukautti radiohartauspuhettaan, mutta seuraavana päivänä Vapaussota 100 -muistopäivän saarnassaan erilaista muistamista odottavan yleisön edessä hän toisti kahtiajaon. Konfliktien jälkeen tietoisuus jakolinjoista leimaa elämää ja käyttäytymistä, mutta samalla näiden linjojen havaitseminen ylläpitää ”kulttuurisia jarruja”, jotka estävät yhteiskunnallisen hajoamisen.²⁵ Saarnansa perusteella Särkiö oli hyvin tietoinen kahtiajaosta, ja hän toi ilmi oikeina pitämiään käsityksiä. Sama tietoisuus esti häntä kuitenkin puhumasta samalla tavalla radiohartaudessaan, joka oli luonteeltaan sovintokeskeisempi. Tietoisena yleisöstään Särkiö käytti sodasta eri nimeä ja mukautti retoriikkaansa tilanteeseen sopivaksi.

Arkkikiispat Kari Mäkinen ja Tapio Luoma käyttivät sodasta nimeä sisällissota ja osallistuivat yhteisiin ja sodan uhreja muistaviin tilaisuuksiin. Arkkikiispa Kari Mäkinen puhui sisällissodan uhrien yhteisessä muistohetkessä kaatuneiden muistopäivänä 21.5.2018, eli ajallisesti vain vähän Vapaussota 100 -muistopäivän 16.5.2018 jälkeen.

Täällä ovat nyt sisällissodan perinnön monet kasvot. On punaista perintöä ja on valkoista perintöä, on perintöä, jolla ei ole väriä, ja perintöä, jonka värit ovat haalistuneet ja sekoittuneet. Ne yhdessä muodostavat sisällissodan perinnön. Se on meidän yhteistä perintöämme, kaikessa kauhistuttavuudessaan ja traagisuudessaan.²⁶

Mäkinen korosti puheessaan monenlaista ja moniväristä perintöä, joka yhdessä muodostaa sisällissodan perinnön. Sisällissodan traagisuus ja kahtiajakautuneisuus ei johtunut vain itse sotatapahtumista, vaan niitä seuraavan muistamisen vastakkaisuudesta.²⁷ Häivyttäessään puheessaan muistamisen rajalinjoja Mäkinen

jatkoi 1960-luvulla alkanutta perinnettä, jossa luovutaan kahtiajakautuneen muistamisen mallista ja lievennetään jyrkkien tulkintojen rajalinjoja.²⁸ Mäkinen hahmotteli puheessaan tilannetta, jossa kaikki muistaminen saisi yhtäläisesti tilaa. Hänen ajatuksensa muistuttaa nykyaikaisia rauhanprosesseja, joissa erilaisten historioiden ja moninaisuuden hyväksymisen sekä keskinäisen kunnioituksen ajatellaan johtavan tavoiteltavaan sovintoon.²⁹

Kari Mäkinen osallistui myös Tie Tammissaareen -tapahtumaan, joka järjestettiin kesäkuussa 2018 punavankimuistomerkillä Dragsvikissa. Sisällissodan muistomerkeillä järjestettyihin tapahtumiin osallistuminen ei ole aina ollut ongelmatonta. Kymmenen vuotta aiemmin presidentti Tarja Halosta arvosteltiin osallistumisesta samassa paikassa pidettyyn tapahtumaan ja siitä, että hän jätti väliin samana vuonna Finlandia-talossa järjestetyn sodan päättymisen juhlan. Arvostelijat moittivat Halosen vasemmistolaisuutta, joka oli heidän mukaansa syrjäyttänyt isänmaalliset, epäpoliittiset tulkinnat vuoden 2018 tapahtumista. Halonen kuitenkin korosti puheessaan, miten tärkeää on muistaa kaikkia sisällissodan uhreja.³⁰

Mäkisen Dragsvikin puhe on otsikoitu ”Ihmisiä niin kuin me”:

Tältä muistomerkiltä näkyy paljon ja kauas, koko siihen perintöön, josta kasvamme. Se ei ole ensisijassa punaista tai valkoista. Se on ihmisten meille jättämää perintöä. Se on sadan vuoden aikana muovannut meitä ja sitä, millaista on elää ihmisen elämää täällä nyt.³¹

Mäkinen vetosi jaettuun ihmisyyteen käyttämällä me-muotoa. Ihmisten jättämään perintöön ja ihmisten elämään viittaaminen kertoo halusta luoda siltoja sodan kokeneiden ja nykyihmisten välille. Puhe oikeutti moniin sisällissotaa koskeviin tulkintoihin ja totuuk-

siin, joista olisikin historioitsija Pertti Haapalan mukaan mahdotonta ja jopa vaarallista yrittää päästä eroon.³² Inhimillistä kärsimystä korostavat muistomerkit ja niiden yhteydessä järjestettävät tapahtumat ovat vanhastaan kuuluneet punaiseen muistamiseen.³³ Kansallista traumaa korostavia tilaisuuksia ei ole ollut, vaan punaisten kärsimystä muistavista tapahtumista on tullut sellaisia, joissa muistetaan kaikkia sisällissodan uhreja. Mäkisen käyttämä kärsimyksen ja trauman yleisinhimillisen luonteen korostaminen on yksi keino saada muistamiseen osallistuvat henkilöt samalle puolelle ja kohti sovintoa. Tästä esimerkkinä on holokaustia käsittelevä muistaminen, joka on noussut 2000-luvulla jopa sotatapahtumia tärkeämmäksi omaksi muistamisen kohteeksi.³⁴ Suomalaisessa sisällissodan muistamisessa samanlainen lähestymistapa voi olla ongelmallisempi, koska valkoisessa muistamisessa traumaolle ei ole ollut tilaa, ja kärsimys on ollut punaisten tulkinnoissa ja muistamisessa tyyppillinen teema.

Historioitsija Seppo Hentilän mukaan sisällissota ei ole enää kansakuntaa koskeva trauma, koska termi sopii kuvaamaan vain toisen tai kolmannen polven kokemuksista nousevia tunteita.³⁵ Henkilökohtaisen muistamisen tasolla ja historiakäsityksissä näin varmasti onkin. Kollektiivinen muistaminen voi kuitenkin perustua yhteiselle historian kauheuksien edessä hiljentymiselle, kuten holokaustimuistamisessa on käynyt.

Piispojen käyttämät nimet sodasta poikkesivat toisistaan ja heidän puheidensa yleinen konteksti oli hyvin erilainen. Särkiö viittasi sotaan kahdella eri nimellä ja mukautti retoriikkaansa tilanteen mukaiseksi, paikoin sovinnollisemmaksi. Kari Mäkisen osallistuminen sodan uhreja muistaviin tilaisuuksiin ja me-puhe näissä tilaisuuksissa kertoo halusta löytää sovinto yhteisen trauman ääreltä. Mäki-

nen muotoili samalla uudenlaisen muistamisen tavan.

TOTUUS – RANGAISTUKSETTAI SOVITTELU

Tuomas Forsbergin menneisyydenhallinnan nelikentässä menneisyyttä käsitteleviä strategioita ovat oikeudenkäynnit ja anteeksianto. Näiden strategioiden suhde rangaistuksiin on kuitenkin hyvin erilainen. Oikeudenkäynnit pyrkivät oikeuden toteutumiseen langettamalla rangaistuksia, kun taas anteeksianto pyrkii oikeuden toteutumiseen sovittelun kautta.

Keskustelu totuudesta on olennainen osa sekä oikeudenkäyntejä että anteeksiantamista. Tämä näkyy esimerkiksi apartheid-kauden ihmisoikeusrikkomuksia käsitelleen Etelä-Afrikan totuus- ja sovintokomission tunnuslauseessa, jonka mukaan ilman totuutta ei ole sovintoa. Tapahtumien kulkua arvioitaessa voidaan etsiä totuutta ja tutkia tapahtumia kuten oikeussalissa tai eheyttää identiteettiä rakentamalla yhteinen tulevaisuus rehellisyyden ja totuuden, ei valheiden tai peittelyn varaan.³⁶

Suomessa sisällissodan menneisyyttä ei ole käsitelty totuuskomissioiden avulla. Totuuskomissioitakin ehdotettiin 1990-luvulla, mutta niiden sijaan totuutta on pyritty määrittelemään ja etsimään esimerkiksi historiantutki-

25 Peltonen 2012, 126.

26 KM, Johdantosanat sisällissodan uhrien yhteisessä muistohetkessä kaatuneiden muistopäivänä 21.5.2018.

27 Roselius 2010, 244.

28 Peltonen 2003, 258.

29 Lehti 2016, 257–258.

30 Kinnunen 2018, 343–345.

31 KM, Puhe Tie Tammisaareen -muistotapahtumassa 9.6.2018.

32 Kinnunen 2018, 340, 350–351.

33 Kinnunen 2018, 345–354.

34 Frei 2016, 122–124.

35 Hentilä 2018, 297–303.

36 Forsberg 2012, 75–76.

muksen keinoin.³⁷ Oikeudenkäyntien suhteen tilanne on toinen: punaisia oli tuomittu jo sotatapahtumien aikaan keväällä 1918 venäläisen sotatilalainsäädännön perusteella ja prosessi jatkui valtiorikosoikeuslakiin perustuen toukokuusta 1918 lähtien.³⁸ Välittömästi sodan jälkeen käytyjen oikeudenkäyntien jälkeen sisällissotaa ei ole käsitelty oikeussaleissa, sillä 7.12.1918 P. E. Svinhufvudin allekirjoittaman asetuksen mukaan armahdettiin henkilöt,

jotka maan laillista järjestystä vastaan nostetun kapinan kukistamisen tarkoituksessa tahi estääkseen kapinan levenemistä taikka palauttaakseen järjestystä ovat teoissaan menneet yli sen, mitä mainittujen tarkoitusten saavuttamiseksi olisi ollut tarpeen, jätettäköön niistä syytteeseen panematta ja rankaisematta.³⁹

Asetuksen sanamuodot ovat eittämättä vaikuttaneet myöhempään sisällissotaa koskevaan retoriikkaan.

Kenttäpiispa Pekka Särkiö kirjoitti vuoden 2018 toisen blogikirjoituksensa sisällissodan tapahtumista. Kirjoituksessaan Särkiö kommentoi tuolloin tuoretta *Kotimaa*-lehden sisällissota-aiheista pääkirjoitusta ”Sinivalloisesta valkopunaiseen”. Särkiön tulkinnassa näkyi valkoisen Suomen myyttinen kertomus, jossa saavutetusta itsenäisyydestä ja vapaudesta on kuljettu kohti menestyksekkästä tulevaisuutta.⁴⁰

Jos tunnustetaan tosiasiat, on Suomessa ollut syksyistä 1918 keskeytyksettä tähän saakka itsenäinen, parlamentaarisesti hallittu demokraattinen tasavalta.⁴¹

Vaikka tilanne toki myöhemmin muuttui, sodan jälkeen Suomi luokiteltiin kuitenkin vielä yhdeksi epävakaaista ensimmäisen maailmansodan jälkeisistä Itä-Euroopan maista.⁴² Blogikirjoitus päättyy varoitukseen tulkinnosta, jotka peittävät alleen tosiasiat:

Eri taustat ja kokemusmaailmat vaikuttavat kantoihin. Tästä on lyhyt matka erilaisiin tulkintoihin historiasta – jotka eivät välttämättä vastaa todellista tapahtumien kulkua. Moniäänisyydenkin keskellä olisi pidettävä kiinni historian perusasioista.⁴³

Jonkinlaisena ei-toivottuna vaihtoehtona Särkiö toi esiin erilaiset tulkinnat historiasta. Kirjoituksesta välittyy halu löytää objektiivinen totuus ja pitää se esillä moniäänisyyden keskellä. Myös Vapaussodan perinneliiton järjestämien vapaussodan 100-vuotisjuhlallisuuksien kuvauksessa mainittiin sama pyrkimys edistää juhlan avulla objektiivista historiankäsitystä.⁴⁴

Rankelainen ihanne siitä, miten ”asiat kirjoitetaan kuten ne tapahtuivat” on tunnustettu ongelmalliseksi lähtökohdaksi historiankirjoituksessa. Samalle tapahtumalle voidaan antaa useita merkityksiä. Merkityksellinen kertomus, hyvänä esimerkkinä vaikkapa sisällissotamuisto, on aina myös monitulkintainen, eikä kertojan tulkintaa voida varmentaa viittaamalla historiallisiin tosiasioihin.⁴⁵ Myös sisällissodan tutkimus historiatieteen menetelmin tuottaa tuloksena erilaisia kertomuksia, näkökulmia ja kuvauksia sodan vaiheista sekä aikalaisten totuuksia. Yhtä ainoaa totuutta tai ehjää kertomusta ei edes historiatieteen menetelmillä voida saavuttaa.

Särkiön tulkinta sisällissodan tapahtumista ja ajatus sovinnosta liittyvät yhteen. Särkiön tulkinnassa Suomen myöhempi kehitys oli seurausta vapaussodan tapahtumista. Koska myöhempi kehitys oli hyvää, vapaussota oli lopulta kaikkine uhrauksineen Suomelle hyvä asia. Tällaisessa tulkinnassa on sovinto menneisyyden kanssa jo tehty oikeuttamalla sota suuremman saavutetun hyvän vuoksi. Särkiön ja Vapaussodan perinneliiton määrittelemä totuus ja sen varaan rakentuva sovinto edellyttää tämän syy-seuraussuhteen hyväksymistä.⁴⁶ Mikäli tätä yhteyttä ei hyväksy tai esittää sen vastaista tulkintaa, sovinto rikkoutuu.

Särkiön ajattelu vastaa menneisyydenhallinnan nelikentässä esiintyvää oikeudenkäyntejä kannattavaa strategiaa. Kuten hänen laatimansa useat sisällissota-aiheiset puheenvuoronsa todistavat, aihe on ollut hänelle tärkeä. Särkiö ei ole missään yhteydessä esittänyt kannattavansa uusia oikeudenkäyntejä, mutta hänen näkökulmastaan oikeus on jo toteutunut, kun kapitaliset tuomittiin toimistaan ”laillista hallitusta” vastaan. Tästä näkökulmasta kaikki sisällissotaa uudelleen arvioivat avaukset horjuttavat jo kertaalleen oikeudenkäyntien muodossa tehtyä sovintoa.

Sovinnon näkökulmasta oikeudenkäynnit ovat kuitenkin ongelmallisia. Yleensä ne ovat voittajan toimeenpanemia ja ne jakavat kansan voittajiin ja häviäjiin.⁴⁷ Konfliktin jälkeiseen demokratiasiiirtymään kuuluu yleisesti menneiden vääryyksien tietoinen unohtaminen ja näin kävi myös Suomen sisällissodan jälkeen. Osa vuoden 1918 verisiin tapahtumiin syllisistä sai syytesuojan ja jopa suojan kriittiseltä keskustelulta.⁴⁸ Nuoren valtion ensimmäisten vuosien kannalta demokratiasiiirtymä oli oleellinen, mutta se ei menneisyyden hallintakeinona kohdellut sodan osapuolia tasa-arvoisesti.

Sisällissodan jälkeinen välitön sovintorakentui demokratiasiiirtymän myötä unohtamisen ja lähinnä hävinnyttä osapuolta koskevien oikeudenkäyntien varaan. Valkoisessa muistamisessa oli korostettu laillisuutta, mutta vaiettu monista sotatapahtumista. Esimerkiksi kenttäoikeuksiin ja teloituksiin johtaneesta valkoisen armeijan vastoin Vaasan senaatin kantaa soveltamasta venäläisestä sotatilalainsäädännöstä ei yleensä ole puhuttu.⁴⁹ Mikäli totuutta vaaditaan oikeudenkäyntien muodossa, täytyy saman periaatteen koskea kaikkia tasapuolisesti. Särkiön puhe totuudesta ei kuitenkaan tarkoittanut muistamisen uudelleenarviointia sovinnon vuoksi, vaan jo semmentoitujen totuuksien ja oikeudenmukaisuutta koskevien käsitysten jättämistä voimaan:

Miten asiat sitten menivät 1917 ja 1918? Suomessa oli maailmansodan vuoksi puutetta ruoasta, mella-koita ja murhia. Köyhä kansanosaa koki aiheestakin olevansa sorrettu.⁵⁰

Särkiöstä poiketen arkkipiispa Mäkinen puolestaan korosti erilaisia näkökulmia ja niiden oikeutta tulla julki. Puheessaan kirkolliskokouksen avauksessa toukokuussa 2018 Mäkinen kertoi punaisista ja valkoisista isovanhemmista, joilla oli omat totuutensa. Mäkisen puheessa monenlaiset totuudet eivät olleet poissulkevia tai arvotettuja.

Samaan aikaan kun Emma kävi Evankeliumiyhdistyksen rukoushuoneella ja Paavo rukoilevaisseuroissa, Edla ja Jalmari, toiset isovanhempani kävivät työväentalolla. Sama yhteiskunnan ja kulttuurin murros, toinen asento sitä kohtaan.⁵¹

37 Forsberg 2012, 83.

38 Tikka 2018, 103–107.

39 Asetuskokoelma No 165 1918: Korkeimman vallan haltijan päätös valtiorikoksiin syllisten henkilöiden armahtamisesta.

40 Ahlbäck 2018, 252–253.

41 PS bl, Vuosi 1918 ja moniäänisyys 9.1.2018.

42 Roselius 2018, 270.

43 PS bl, Vuosi 1918 ja moniäänisyys 9.1.2018.

44 Vapaussota 100-vuotisjuhlallisuudet s.a.. *Valtioneuvoston kanslia* <https://muistovuosi.fi/tapahtumia/vapaussodan-100-vuotisjuhlallisuudet/> (luettu 10.5.2019).

45 Ihanus 2012, 145.

46 Vapaussodan perinneliitto käytti ilmaisua ”objektiivinen historiakäsitys”, mutta tässä yhteydessä sen voi pelkistää totuudeksi. Joka tapauksessa kysymys oli yhden tulkinnan oikeutuksesta yhtenä totuutena.

47 Forsberg 2012, 74.

48 Kekkonen 2016, 354.

49 Suomen lainsäädännön ja kenttäoikeuksien suhteesta ks. Tikka 2018, 103–104.

50 PS bl, Vuosi 1918 ja moniäänisyys 9.1.2018.

51 KM, Puhe kirkolliskokouksen avauksessa 14.5.2019.

Mäkinen asettui puheessaan ymmärtämään isovanhempiensa valintoja heidän oman aikansa kontekstissa. Mäkisen kanta anteeksiantoon ja oikeudenkäynteihin puolestaan tuli ilmi hänen sisällissodan uhrien muistojuhlassa pitämässään puheessa Lahden Hennalassa helatorstaina 2018.

Me emme ole tässä jakamassa oikeutta ja tuomioita; sellaista on täällä tehty kauhistuttavuuteen saakka. Olemme tässä, koska haluamme että ihmisillä sadan vuoden jälkeen olisi kaikilla arvo, arvokkuus ja oikeus tulla muistetuksi.⁵²

Mäkisen puheen viesti on selvä: ei tuomitsemista, vaan kaikkien ihmisten muistamista. Anteeksiannon kannattaminen oli mahdollista, koska Mäkisen puheessa sota oli inhimillinen tragedia ja uhrin samantarvoisuus. Pilvi Torstin kymmenen vuotta vanhan kyselytutkimuksen mukaan kolme viidestä suomalaisesta piti sodan osapuolia yhtä syyllisinä vuoden 1918 tapahtumiin.⁵³ Mäkinen ei kannattanut tuomioihin perustuvaa menneisyydenhallintaa, vaan halusi muistovuoden keskeisenä toimijana käsitellä menneisyyttä anteeksiannon näkökulmasta.

OIKEUS MUISTAA JA UNOHTAA

Tuomas Forsbergin menneisyydenhallinnan strategioista on jäljellä vielä kaksi, kosto ja unohtaminen. Kumpikin strategia jättää menneisyyden tapahtumat käsittelemättä. Näistä kosto pyrkii rangaistukseen, kun taas unohtaminen tavoittelee armahdusta.⁵⁴

Piispojen käyttämät menneisyydenhallinnan strategiat osoittavat, etteivät he ainakaan kannata kosta. Kosto voidaan määritellä hyvityksen väkisin ottamiseksi, ja se onkin osuva ilmaus sisällissodan kontekstissa. Määritelmän mukaan vääryyden kärsiminen tai sotilaallinen sankaruus oikeuttavat vaatimaan hyvitystä.⁵⁵

Kosto ei siis välttämättä tarkoita suoraa väkivaltaa. Forsbergin määrittelyn mukaan kosto jättää menneisyyden käsittelemättä siten, että väärintekijöitä rangaistaan yrittämättä selvittää totuutta tai rakentamatta yhteisymmärrystä ja yhteistä totuutta.⁵⁶ Tarkoituksellisesti eriytettyä muistamista ja osapuolijaon toistamista voi tällä perusteella nimittää kostoksi. Näin määriteltä kosto on sovinnon vastakohta. Niinpä esimerkiksi punaisten uhriuteen keskittyvä kansalaissotatulkinta on kapea ja estää heidän toimijuutensa kriittisen tarkastelun.⁵⁷ Sama pätee myös valkoiseen, itsenäisyyden taanneeseen sankaruuteen perustuvaan vapaussotatulkitaan, joka altistaa muistamisen eriytymiselle ja vastakkainasettelulle.

Unohtaminen puolestaan muodostaa riskin kirkon muistovuoden perusajatuksen kanssa. Siten arkkipiispat Mäkinen ja Luoma tuskin kannattivat unohtamista, edustivathan he näkyvästi kirkkoa juuri muistamiseen liittyvissä tapahtumissa. Myös kenttäpiispa Särkiö osallistui moniin vapaussotaa muistaviin tapahtumiin, joten vuoden 1918 tapahtumien unohtamisesta ei ollut kysymys. Menneen tapahtuman muistaminen ei tosin välttämättä tarkoita sitä, että henkilöillä olisi halua käsitellä menneisyyttä.

Arkkipiispa Kari Mäkinen puhui sisällissodan muistovuoden avaussanoissaan Kallion kirkossa 20.1.2018 menneisyyden painosta, muistin yksityisistä ja yhteisistä paikoista, kirkon muistista ja sisällissodan perinnöstä. Puhe oli osa Sovinto 100 -tapahtumaa.

Yhteiskunnallisessa ilmapiirissä, jossa muistaminen ja kertominen uhkaavat hajautua eri ryhmien omaksi muistamiseksi, kysyn, voisiko kirkon rooli nyt jo, sadan vuoden jälkeen, olla sellainen, että kirkko luo yhteisiä muistin ja kertomisen paikkoja ja tiloja. Ei vain sisällissodan kertomiseen vaan kaiken sen kertomiseen, mitä sadan vuoden aikana

tämän perinnön kantaminen on merkinnyt. Että kyse ei enää olisi osapuolista vaan ihmisistä. Että olisi lupa kertoa.

Olisiko kirkolla nyt, sadan vuoden mentyä, mahdollisuus omaksua sellainen rooli, ja voitaisiinko se kirkolle antaa? Se edellyttää, että kirkon omaa perintöä tältä osin voidaan katsoa kaihtelematta.⁵⁸

Mäkinen toivoi, että kirkko olisi sovinnon näyttämö ja yhteisen muistamisen paikka vastakohtana eriytyneelle muistamiselle. Maininta muistin paikoista viittaa Ulla-Maija Peltosen tunnettuun sisällissodan muistamisesta kertovaan kirjaan. Peltosen mukaan menneisyyden käsittelyssä on tärkeää kysyä, kenellä on oikeus määritellä, mitä pitäisi unohtaa ja mitä muistaa.⁵⁹ Peltoseen viitaten Mäkinen hahmotteli kirkolle tehtävää kertomisen paikkana, jonka avulla yhteistä menneisyyttä voitaisiin käsitellä. Kaikenlaisen kertomisen tulisi kuitenkin tapahtua yhteisenä muistamisena. Ryhmien erillistä sodan muistamista Mäkinen piti puheessaan uhkana.⁶⁰

Mäkinen ei etsinyt sisällissotaa koskevaa absoluuttista ja mitattavaa totuutta, vaan tarjosi kirkkoa paikaksi, jossa on oikeus kertoa kaikesta tapahtuneesta. Kirkolla olisi mahdollisuus olla tällainen paikka vain, jos kirkon oma menneisyys ja toiminta sisällissodan aikana tuotaisiin kokonaisuudessaan esille. Mäkisen argumentaatioissa unohtaminen ja eriytynyt muistaminen ovat menneisyydenhallinnan tapoja, joista pitäisi päästä eroon. Tällöin liikuttaisiin kauemmas sekä unohtamisesta että kustosta, joiden yhdistävänä piirteenä on haluttomuus selvittää totuutta tehdyistä vääryyksistä.⁶¹

Arkkipiispa Tapio Luoma saarnasi itsenäisyyspäivän ekumeenisessa jumalanpalveluksessa Helsingin tuomiokirkossa 6.12.2018. Itsenäisyyspäivän saarna oli hänen ainoa sisällissotaa kommentoiva puheenvuoro ja siten merkittävä

tämän artikkelin kannalta. Saarnassaan Luoma keskittyi yhteiseen muistamiseen ja sovintoon. Arkkipiispan nettisivuilla saarna on otsikoitu ”Viisaus etsii sovintoa”.

Sovinnossa on aina kysymys kohtaamisesta. Siinä vääryyttä kokeneet ja syyllisyyttä kantavat katsovat samaa tapahtumaa eri puolilta. – –

Sovinto voi kuitenkin olla muutakin kuin anteeksiantoa ja vihanpidon lakkaamista yksilöiden välillä. Sovinto on myös yhteiskunnallinen tila, joka ilmenee yhteiskuntarauhana. Sen rakentamisessa tarvitaan jokaista. Yhteiskuntarauhan ylläpitäminen edellyttää vääryyksien korjaamista ja ehkäisemistä, oikeudenmukaisuuden toteutumista ja tasapuolista kohtelua.⁶²

Luoman saarnassa oli elementtejä useasta menneisyydenhallinnan strategiasta. Siinä mainitaan anteeksianto sekä vihanpidon lakkaaminen, joka korostaa lähinnä unohtamista. Vääryyksien korjaaminen ja ehkäiseminen sekä oikeudenmukaisuus viittaavat jopa menneisyyden oikeudelliseen käsittelyyn. Luoman menneisyydenhallinnan strategioiden paletti oli

52 KM, Puhe ”Muistin ja hiljaisuuden paino” sisällissodan uhrien muistojuhlissa Lahden Hennalassa 10.5.2018.

53 Torsti 2012, 112–113.

54 Forsberg 2012, 75.

55 Ahonen & Löfström 2012, 89–90.

56 Forsberg 2012, 74.

57 Kinnunen 2018, 351.

58 KM, Puhe ”Sadan vuoden muisti” Kallion kirkossa sisällissodan muistovuoden avauksessa 20.1.2018.

59 Peltonen 2003, 262.

60 KM, Puhe ”Sadan vuoden muisti” Kallion kirkossa sisällissodan muistovuoden avauksessa 20.1.2018.

61 Forsberg 2012, 74.

62 TL, Saarna Helsingin tuomiokirkossa ekumeenisessa jumalanpalveluksessa 6.12.2018.

kattava ja sellaisena hyvä kuvaus sisällissodan jälkeisestä menneisyydenhallinnasta.⁶³

Luoman tapa hahmotella sovintoa oli kuitenkin henkilökohtaiseen tasoon keskittynyt eikä samalla tavalla historiallisen tapahtuman muistamisen kaareen keskittyvä kuten Mäkiselä. Luoman saarnassaan muotoilema ajatus sovinnosta sopisi sellaisenaan käytettäväksi kahden ihmisen välisen sovinnon rakentamiseen. Mäkisen näkökulma puolestaan oli historiaan ja muistamiseen liittyvä sovinto sadan vuoden painolasteineen.

Erilaisista näkökulmista huolimatta Mäkisen ja Luoman puheissa oli paljon samaa. Luoma puhui kohtaamisen merkityksestä sovinnossa ja jokaisen yksilön merkityksestä sovinnon rakentajana. Ketään ei siis pitäisi jättää sovinnon ulkopuolelle. Luoman sovinto ei ollut unohtamista, vaan vääryyksien korjaamista ja oikeudenmukaisuuden toteutumista. Myös tässä Luoma oli samoilla linjoilla edeltäjänsä Kari Mäkisen kanssa, vaikka sovinnon historiallinen puoli ei saanutkaan puheessa samanlaista roolia kuin Mäkiselällä.

Mäkisen suhtautuminen yksilöiden moninaiseen muistamiseen tuli puolestaan ilmi hänen puheessaan sisällissodan uhrien muistojuhlissa Lahden Hennalassa 10.5.2018.

Muistin riistäminen tai vähättely on ihmisen arvon ja arvokkuuden murentamista. Siksi kaikelle muistille, myös sille, joka on kätketty ankarien kokemusten, sankaritarinoiden tai häpeän hiljaisuuteen, on oltava tila.⁶⁴

Mäkisen puheessa muistaminen oli suorastaan oikeus ja välttämättömyys menneisyyden käsittelemiseksi. Viittauksellaan sankaritarinoihin ja häpeän hiljaisuuteen Mäkinen viittasi sodan osapuolten eriytyneeseen muistamiseen ja erilaisiin kertomuksiin, jotka ovat olleet sovinnon esteenä. Vähimmäisvaatimus olisi saada

muistaa turvallisesti ja tämä voisi johtaa vähitellen muuttuviin, yhteisiin ja sovinnollisempiin muistamisen tapoihin.

Pekka Särkiö ei asettunut muistovuonna vastustamaan mitään tiettyä muistamista tai suorasanaisesti kannattanut eriytettyä muistamista. Särkiö näki kuitenkin ongelmallisena kaikenlaisen muistamisen saaman julkisuuden, mikä voisi johtaa Särkiön oikeana pitämän muistaminen jäämiseen muun muistamisen varjoon. Toukokuussa 2018 julkaistussa blogikirjoituksessaan Särkiö kirjoitti Itämeren sotilaspappien kokouksesta ja sivusi kirjoituksensa lopussa sisällissotaa.

Maa säilytti kansanvaltaisen ja parlamentaarisen järjestelmänsä, sekä vältti kommunistisen diktatuurin. Tämä pääasia tulee ihmeen harvoin esille vuoden 1918 muistovuoden vietossa, kun pääasiana mediassa näyttävät olevan tarinat punaisten naiskaartilaisten kohtaloista.⁶⁵

Sisällissodan jälkeen muistamisessa korostuivat historian tarkastelu vapauden, itsenäisyyden ja kansanvallan näkökulmista erotuksena vähemmän merkityksellisiin paikallishistoriallisiin tai yksilön näkökulmiin.⁶⁶ Tämä näkyy myös Särkiön muistamisessa, jossa hän toistuvasti nostaa ”laajan valtiollisen näkökulman” yli henkilökohtaisen tason muistamisen ja pitää ”pääasiana” säästymistä kommunistiselta diktatuurilta. Punaisten naiskaartien muistaminen sai Särkiön kirjoittamaan myös kokonaisen blogitekstin.

Vuoden 1918 muistovuosi näkyy Punaruusuista, naiskaartilaisista kertovissa teatterinäytelmissä. Koskettavat näytelmät saavat katsojan puolelleen. Vangitut ja teloitettut naiskaartilaiset näyttäytyvät uhreina ja heidän teloittajansa epäinhimillisinä raakalaisina.⁶⁷

Blogikirjoituksessaan Särkiö nosti esiin puolueelliseksi kokemansa yksipuolisen muistamisen. Muistamisessa on ongelmallista, jos myötätuntoinen ja epäpoliittinen lähestymistapa ohittaa henkilöiden toimijuuden kokonaan.⁶⁸ On luonnollista, että uuden tutkimuksen myötä erilaiset näkökulmat, esimerkiksi naisnäkökulma, nousevat myös julkisuuteen, eikä tämä automaattisesti tarkoita kaikkien muiden näkökulmien unohtamista. Särkiö viittasi punaisiin ruusuihin myös ”Viestejä vankilasta” – otsikoidussa blogikirjoituksessaan vuoden 2018 toukokuun lopussa.

Laajempaa valtiollista näkökulmaa on tänä keväänä harva jaksanut tai osannut kysyä. Tarinat punaisista ruusuista ovat olleet päällimmäisinä. Miksi leireille päädyttiin? Miksi kapinaan ryhdyttiin? Ketkä siihen yllyttivät? Mitä sillä tavoiteltiin? Entä mitä valkoinen puoli tavoitteli riisuessaan venäläisen armeijan aseista ja kukistaessaan punaisen vallankumouksen – työmiehen nujertamista?⁶⁹

”Laajemmalla valtiollisella näkökulmalla” Särkiö viittasi vapaussotatulkintaan, joka on pitänyt pintansa 2000-luvulle saakka. Valtion ja armeijan edustajat ovat osallistuneet eri tahojen sisällissodan alkua tai loppua muistaviin tilaisuuksiin, joissa on korostunut sisällissodan luonne itsenäisyyden ja nykytilan takaajana. Esimerkiksi vuonna 2008 silloinen eduskunnan puhemies Sauli Niinistö puhui Finlandia-talossa järjestetyssä tilaisuudessa. Niinistö painotti puheessaan, että vaikka sota oli murhenäytelmä, Suomen demokraattinen kehitys on sen seurausta.⁷⁰ Ajatus murhenäytelmän seurauksena syntyneestä hyvästä on kuitenkin sodalle jälkeen päin annettu merkitys, ei historiallinen ja vääjäämätön tapahtumaketju.

Viimeisessä kysymyksessään Särkiö asettuu valkoiselle puolelle kuviteltuja syytöksiä vastaan. Virkkeen rivien väleistä voi lukea viestin

siitä, että valkoinen puoli tavoitteli vain itsenäisyyttä ja halusi tästä syystä kukistaa punaisen vallankumouksen, eikä siis olisi halunnut käydä veriseen sotaan maamiehiänsä vastaan. Särkiön näkemys oli sama kuin 1930-luvulla alkaneessa sovinnollisemmassa muistamisen tavassa, jossa räikeä ”veljesmurha” vaihtui ”kansakunnan synnytystuskiksi”. Vapaussota ei siten ollut tarkoituksellinen vastakkainasettelu, vaan välttämätön vaihe kansakunnan kehityksessä.⁷¹

Vaikeiden muistojen ja kärsimyksen esiintuomisen jälkeen Särkiö palasi sodan syihin ja merkityksiin. Blogikirjoituksensa lopuksi hän kertasi Matti Klingen tiivistämät sodan vaiheet. Särkiölle pelkät valkoisten ja punaisten erilliset kertomukset eivät olleet riittäviä, koska ilman sodalle annettua itsenäisyysmerkitystä kertomus vuoden 1918 tapahtumista ei ollut ehyt ja kokonainen. Viestejä vankilasta -blogikirjoitus päättyy virkkeeseen ”Suomen itsenäisyys säilyi.”⁷²

Sovinnon näkökulmasta on toki ongelmallista, jos valkoinen näkökulma demonisoidaan ja punainen näkökulma jätetään uhrinäkökulmaan ilman kriittistä tarkastelua. Sisällissodan muistokeskustelussa on nostettu esiin myös tärkeä huomio siitä, että valkoisten vastuuta väkivallasta ei ole vielä käsitelty riittävästi.⁷³ Toisin sanoen punaisten toimia pitää voida

63 Forsberg 2012, 80–83.

64 KM, Puhe sisällissodan uhrien muistojuhlissa Lahden Hennalassa 10.5.2018.

65 PS bl, Minä olin armeijassa, ja te kävitte minua tukemassa 5.5.2018.

66 Kinnunen 2018, 357.

67 PS bl, Housujen syytä? 12.4.2018.

68 Kinnunen 2018, 356.

69 PS bl, Viestejä vankilasta 1918 30.5.2018.

70 Kinnunen 2018, 343.

71 Tepora 2018, 306–307.

72 PS bl, Viestejä vankilasta 1918 30.5.2018.

73 Kinnunen 2018, 357.

tarkastella kuten Särkiö blogiteksteissään teki, mutta sovintoa rakentavaan muistamiseen kuuluisi myös valkoisen osapuolen toimien tarkastelu.

Särkiön muistaminen ei täytä yhteisen muistamisen kriteereitä, vaan siinä on merkityksellisen kertomuksen eli myytin piirteitä. Myytissä on usein alku, keskikohta ja loppu, ja vapaussotamyytin loppuna voi pitää demokraattista ja itsenäistä Suomea. Särkiö puolusti blogikirjoituksissaan vapaussotamyyttiä vetoamalla tosiasioihin, joiden kanssa muistovuoden ihmiskohtaloita korostaneet mikrohistoriatason tulkinnat olivat ristiriidassa. Myytin selitysvoima ja arvovalta himmenevät, mikäli rinnalle tulee toisenlaisia tulkintoja. Myytti ei voi esittää vaihtoehtoisia tulkintoja tai olla yleisöltään jakautunut, minkä vuoksi yhteinen moniääninen muistaminen ei ole mahdollista.⁷⁴

Sovinto on värittyneen, jakautuneen ja myyttisen muistamisen vastakohta. Sovinnossa toisenlainen muistaminen ei ole uhka omalle muistamiselle. Historian tapahtumia koskeva sovintoprosessi on tosin hidas, jopa sukupolvia kestävä.⁷⁵ Sata vuotta sisällissodasta ovat osoittaneet, ettei aika sinänsä auta pääsemään sovintoon. Menneelle annetut merkitykset eivät hälvene vuosien kuluessa, vaan voi käydä jopa päinvastoin: riittävän pitkään toistettu myytti voi olla vahvempi kuin historian tutkimuksella saavutetut tulokset.

Arkkipiispojen edustaman kirkon muistovuoden tarkoituksena oli antaa tilaa kaikelle muistamiselle kunnes epäoikeudenmukaisuuden, väkivallan ja erilaisten tulkintojen muistaminen muuttuu epäolennaiseksi. Kirkko pyrki siis käsittelemään menneisyyttä muistamalla ja muuttamalla muistamisen tapoja. Tarkoituksellisesti eriytetty muistaminen edustaa kosta, joka toistaa konfliktiasetelman. Muistaminen on menneisyyttä käsittelevien strategioiden, eli oikeudenkäyntien ja sovittelun väline, mutta se

voi toimia myös käyttövoimana kaunaiselle koston tai myyttiselle, eriytetylle muistamiselle.

ERILAISET SOVINNOT

Kirkon tie kohti sovinnollista muistamista vahvistui toden teolla kymmenen vuotta sitten, kun kirkko ilmaisi tahtonsa selvittää puolueettomasti kirkon ja sen papiston teot ja tekemättä jättämiset vuoden 1918 sodassa ja sen jälkihoidossa. Kirkko rahoitti yliopistoissa tehtävää sisällissotatutkimusta ja antoi sille vapaat kädet. Yhteinen eetos tuntui olevan, että 90 vuotta sodan päättymisestä oli jo riittävän pitkä aika sovinnon saavuttamiseksi. Uuden sukupolven tutkijat olivat vapaita osapuoliasetelmista ja siksi kirkossakin vallitsi luottamus siihen, että perusteellinen tutkimus oli paras keino tuoda esiin totuus. Mikäli ylisukupolvista traumaa oli tarve vielä hoitaa, tapahtuneen tunnustaminen ja yhdessä muistaminen oli siihen paras keino.

Kymmenen vuotta myöhemmin vuonna 2018 yhteiskunnallinen tilanne oli toinen, mikä vaikutti myös kirkon muistamiseen. Sisällissota ja sen muistaminen nousivat uudestaan teemaksi, joka jakoi poliittisesti ja yhteiskunnallisesti eri tavalla ajattelevat vastakkaisille puolille. Yhteiskunnallisen ilmapiirin nopea muuttuminen näkyi sisällissodan muistamisessa, joka ei jatkunutkaan vain siitä, mihin se oli vuonna 2008 jäänyt. Puolueettoman tutkimuksen korostamisen sijaan muistovuotta lähdettiin kirkossa toteuttamaan sovinnon korostuksiin ja toivein yhteisestä muistamisesta.

Kirkon muistovuoden ääneen lausuttuna tavoitteena oli antaa tilaa kaikenlaiselle sisällissodan muistamiselle ja rakentaa sovintoa. Puhumalla julkisesti ja osallistumalla yhteisiin sisällissotaa muistaviin tapahtumiin arkkipiispat Kari Mäkinen ja Tapio Luoma toteuttivat muistovuoden tavoitetta. Muistovuosi itsessään kertoi kirkon tavoitteesta asettua yhteisen hyvän puolelle ja yhteiskuntarauhan rakenta-

jaksi, ottamatta kuitenkaan ärhäkkäästi kantaa. Tehdessään näin kirkko toimi kuten moni olisi odottanut sen toimineen sata vuotta aiemmin. Sata vuotta myöhemmin saman keinon voi kuitenkin nähdä riittämättömänä tapana puuttua yhteiskuntaa jakaviin ongelmiin tai äänekkäämpään politiikkaan, joka näkyi myös sisällissotatulkintojen vastakkaisuuden nousuna.

Suhteessa arkkikiispoihiin kenttäpiispa Pekka Särkiö otti reaktiivisesti kantaa muistovuonna nousseisiin teemoihin. Sovinnon korostaminen muistovuoden teemana vuoden 2008 akateemisen tutkimuksen sijaan muutti diskurssia ja toi sovintotavoitteen vastaisesti esiin myös muistamisen suuria eroja. Tämä näkyi kenttäpiispan argumentaatiossa: Särkiö kuvasi puheissaan ja kirjoituksissaan usein vastakkaista osapuolta ja argumentoi vastapuolen oletettuja näkemyksiä, totuuksia ja käsityksiä vastaan. Lisäksi Särkiö toimi aktiivisesti vapausodan muistokulttuurin edustajana osallistumalla lähinnä vapausodan muistamiseen liittyviin tapahtumiin. Särkiö osallistui tapahtumiin, jotka rakensivat aiempaa muistamisen tapaa, eivät purkaneet niitä. Arkkikiispat puolestaan puhuivat uudenlaisten tulkintojen ja menneisyyden uudelleen käsittelyn puolesta.

Puheissaan arkkikiispat Mäkinen ja Luoma houkuttelivat esiin aiemmin vaiettuja muistoja ja korostivat erilaisten tulkintojen kuuluvan sisällissotamuistamiseen jatkossakin. Näiden erilaisten tulkintojen tulisi kuitenkin mahtua yhteisen muistamisen alle, koska Mäkisen argumentaatiossa eri ryhmien hajautuva ja eriytynyt muistaminen oli uhka sovinnolle. Kokonaan yhteinen muistaminen ei kuitenkaan toteutunut vuonna 2018. Jos yhteinen muistaminen on liian iso vaatimus, voisiko sovinto kuitenkin syntyä myös eriytetyn, mutta toisia näkökulmia ymmärtävän muistamisen avulla?

Sovinnon tavoittelun lisäksi muistovuodessa oli kysymys myös siitä, miten kirkko aiemmin

lähinnä valkoisen voittajan näkemykset omaksuneena organisaationa määritteli omaa identiteettiään menneen käsitlemisen kautta. Kirkko oli voittajana hiljentämässä keskustelua, mutta muistovuonna se oli takaamassa muistamiselle avoimen tilan ja aktiivisesti korjaamassa aiempaa suhtautumistaan ja ehdottomuuttaan punaisia kohtaan. Mäkisen ja Luoman sisällissotaan liittyvät puheet pyrkivät menneisyyden käsittelyyn ilman rangaistuksia, eli sovitteluun ja anteeksiantoon. Kirkon omia sadan vuoden takaisia konkreettisia valintoja ei kuitenkaan juuri käsitelty vuonna 2018, vaan arkkikiispat tyytyivät yleisempään sovintopuheeseen.

Ajatus kirkosta sovittelijana ei tietenkään ole aivan tuulesta temmattu, onhan kirkko merkittävä muistamisen organisaatio esimerkiksi paikallisseurakuntatasolla. Kirkon ohjeet vaikkapa sankarihautausmaiden, punaisten muistomerkkien ja muun muistamisen suhteen voivat muuttaa merkittävästi paikallisyhteisöiden muistamisen tapoja. Tutkimus tai tieto ei riitä käsittelemään menneisyyttä, koska ihmiset tarvitsevat vaikean menneisyyden käsittelyyn myös tunteiden käsittelyä.⁷⁶ Tähän tehtävään kirkko voi todennäköisesti vastata paremmin kuin valtio tai akateeminen tutkimus.

Kenttäpiispa Särkiön sisällissotapuhe oli vapausotakeskeistä ja hänen tavassaan torjua moniääninen muistaminen näkyi tarve pitää kiinni historiallisille tapahtumille aiemmin annetuista merkityksistä. Särkiö tuotti muistovuonna enemmän puheita, kirjoituksia ja saarnoja sisällissotaan liittyen kuin arkkikiispat yhteensä. Särkiö käytti muistamista välineenä, mutta lähinnä ylläpitääkseen ja rakentaakseen

74 Ahonen & Löfström 2012, 90.

75 Lehti 2016, 248.

76 Kinnunen 2018, 352.

vapaussotatulkintaa. Särkiön puheissa toistuivat käsitteet totuus, pääasiat, tosiasiat ja laajempi valtiollinen näkökulma. Sisällissotaa seurannut hyvä valtiollinen kehitys ja säilytetty itsenäisyys toimivat perusteluina hänen valitsemalleen muistamisen tavalle. Särkiön edustamasta näkökulmasta jo aikanaan toteutunut oikeus valtuutti hänet jatkamaan vapaussodan muistamista entiseen tapaan. Särkiön käyttämä menneisyydenhallinnan strategia oli sekoitus oikeudenkäyntejä ja unohtamista.

Särkiön tapa mukauttaa puhettaan eri tilanteisiin sopivaksi kertoo, ettei hän itse ajatellut vapaussotatulkinnan olevan sellaisenaan aina riittävän sovinnollinen. Puhuessaan sodasta omassa blogissaan samanlainen varovaisuus oli poissa. Merkitykset ja kerrotut myytit ovat tärkeitä yhtenäisyyden varmistajia ja voimistajia, joista puolustusvoimien tai kenttäpiispan voi olla vaikea luopua. Organisaatio, jonka tarkoitus on taata itsenäisyys tarvittaessa sotilaallisin keinoin ja jopa ihmishenkiä menettäen, tuskin voi kokonaan päästä eroon itsenäisyyden merkitystä korostavasta myyttisestä vapaussotatulkinnasta. Tällainen tulkinta sekä legitimoii organisaation olemassaolon että yhtenäistää sen ja mahdollistaa valmistautumisen jopa kuolemaan itsenäisyyden puolesta. Muistovuonna Särkiön tulkinta erosi merkittävästi kirkon muistovuoden tulkinnoista. Jää nähtäväksi, voivatko vapaussotatulkinta ja yhteisen muistamisen sisällissotatulkinta elää tulevaisuudessa kirkossa rinnakkain.

Voisiko Suomessa löytyä aidosti yhteinen sisällissodan muistamisen tapa ja sitä kautta sovinto? Se vaatisi, että voittajien historiaa muistavien tulisi tunnustaa häviäjien kärsimys ja eri näkökulmat. Toisaalta häviäjien kärsimyksiä muistavien tulisi luopua hyvityksen hakemisesta. Vuonna 2018 muistaminen ei vielä ollut aidosti yhteistä ja vanhoista merkityksistä riisuttua. Olennaista pysyvän sovinnon raken-

tamisessa näyttää olevan muistamisen historian tunteminen. Jos koko sadan vuoden muistamista kulloinkin korostuneine piirteineen ja linkitymistä päivänpolitiikkaan ei tehdä näkyväksi, jokainen sukupolvi tekee yhä uudelleen sodasta tulkintansa omasta ajastaan käsin.

Sisällissotaa on tutkittu akateemisesti jo pitkään, mutta keskustelu jatkuu. Muutos vuoden 2008 akateemisesta muistamisesta vuoden 2018 vastakkainasetteluun kertoo siitä, että totuuden tuleminen esille ei lopulta auta sovinnon rakentamisessa, vaan tarvitaan menneisyyden merkityksen muuttamista. Tai sitten on hyväksyttävä, että tulkinnat sisällissodan historiasta muuttuvat, politisoituvat ja elävät ajassa vielä seuraavatkin sata vuotta.

TM, SM Reetta Pirskanen (reetta.pirskanen@gmail.com) on väitöskirjatutkija Itä-Suomen yliopistossa.

TT Ilkka Huhta (ilkka.huhta@uef.fi) on kirkkohistorian professori Itä-Suomen yliopistossa.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet

Kansalliskirjasto	HYK
Yrjö J. E. Alasen arkisto	YA
Gustaf Johanssonin päiväkirjajäljennös	

Asetuskokoelma No 165 1918: Korkeimman vallan haltijan päätös valtiorikoksiin syyllisten henkilöiden armahtamisesta.

Pekka Särkiön hallussa, Lahti	
Pekka Särkiön yksityiskokoelma	PS
Kenttäpiispa Pekka Särkiön puheet ja kirjoitukset 2018	

Arkkipiispa Tapio Luoman puheet ja kirjoitukset 2018.	TL
https://www.arkkipiispa.fi/puheet-ja-saarnat/	

Arkkipiispa emeritus Kari Mäkisen puheet ja kirjoitukset 2018. KM

<https://www.arkkipiispakarimakinen.fi/puheet-jakirjoitukset/>

Särkiö, Pekka (2018)

Pekka Särkiön blogi 2014, 2018 PS bl

<https://www.kotimaa24.fi/blogistit/blogisti/204/>

Verkkosivut

Kohti yhteistä muistamista (s.a.). *Suomen evankelisluterilainen kirkko*. <http://notes.evl.fi/sakasti/sakasti.nsf/sp?open&cid=Content25C6C1> (luettu 13.3.2019).

Vapaussota 100-vuotisjuhlallisuudet. (s.a.). *Valtioneuvoston kanslia* <https://muistovuosi.fi/tapahtumia/vapaussodan-100-vuotisjuhlallisuudet/> (luettu 10.5.2019).

Kirjallisuus

Ahlbäck, Anders (2018). Uljaat jääkärit – sotahenkisen mieskuvan synty. *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora & Aapo Roselius. Helsinki: Gaudeamus, 220–253.

Ahonen, Sirkka & Jan Löfström (2012). Menneisyyden vääryyksien hyvittäminen: historiallisia päälinjoja. *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Toim. Jan Löfström. Helsinki: Gaudeamus, 88–97.

Forsberg, Tuomas (2012). Poliittisen anteeksiannon rajat ja mahdollisuudet. *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Toim. Jan Löfström. Helsinki: Gaudeamus, 61–87.

Frei, Norbert (2016). Saksalainen oppimisprosessi. *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Toim. Antti Bläfield. Helsinki: Siltala, 111–126.

Haapala, Pertti (2009). Kun kansankirkko hajosi. *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Toim. Ilkka Huhta. Suomen

kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 212. Helsinki: SKHS, 17–23.

Haapala, Pertti (2001). Väinö Linnan historiasota. *Historiallinen Aikakauskirja* 99, 25–34.

Hartman, Tor (1970). Vuonna 1918 sisällissodassa kuolleet ja kadonneet. *Tilastollisia tiedonantoja* 46. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto.

Hentilä, Seppo (2018). *Pitkät varjot: Muistamisen historia ja politiikka*. Helsinki: Siltala.

Huhta, Ilkka (2009). Kirkko ja 1918. *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Toim. Ilkka Huhta. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 212. Helsinki: SKHS, 7–14.

Huhta, Ilkka (2010). *Papit sisällissodassa 1918*. Helsinki: Kirjapaja.

Huhta, Ilkka (2015). Suomen luterilainen kirkko sisällissodan tulkitsijana. *Uskonto ja identiteettipolitiikka*. Toim. Elina Hellqvist & Minna Hietämäki & Panu Pihkala. Suomen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 281. Helsinki: STKS, 48–62.

Ihanus, Juhani (2012). Historialliset vääryydet ja psykiset oikaisut. *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Toim. Jan Löfström. Helsinki: Gaudeamus, 136–173.

Kekkonen, Jukka (2016). *Kun aseet puhuvat: Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa*. Helsinki: Art House.

Kena, Kirsti (1979). *Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 110. Väitöskirja. Helsinki: SKHS.

Kinnunen, Tiina (2018). Sisällissodan muistokulttuuri kylmän sodan jälkeen. Uusvanhoja ja uusia tulkinnoita. *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora & Aapo Roselius. Helsinki: Gaudeamus, 335–357.

Laine, Esko M. (2009). Kirkkoherra Lauri Salpakari säätypappina. *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Toim. Ilkka Huhta. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 212. Helsinki: SKHS, 231–243.

Lehti, Marko (2016). Monet tarinat ja rauhanvälitys. *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Toim. Antti Bläfield. Helsinki: Siltala, 233–260.

- Peltonen, Ulla-Maija (2003). *Muistin paikat: Vuoden 2018 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: SKS.
- Peltonen, Ulla-Maija (2012). Hauras hyvinvitys ja anteeksianto sodan muistoissa. *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksi-antaminen*. Toim. Jan Löfström. Helsinki: Gaudeamus, 118–135.
- Pennanen, Katariina (2019). *Kirkko, sisällissota ja 1960-luvun uudet tulkinnat: Vuoden 1918 muistaminen Kokkolassa ja Taipalsaarella*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- Pirskanen, Reetta (2019). *Sovinto? Suomen evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispan ja kenttäpiispan sisällissotakeskustelu muistovuonna 2018*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20191157>.
- Roselius, Aapo (2010). *Kiista, eheys, unohdus: Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Väitöskirja. Helsinki: Suomen tiedeseura.
- Roselius, Aapo (2018). Valkoinen rintama: Vapaussodan muiston vaalijat. *Rikki revitty maa – Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora & Aapo Roselius. Helsinki: Gaudeamus, 257–280.
- Siltala, Juha (2009). *Sisällissodan psykohistoria*. Helsinki: WSOY.
- Tepora, Tuomas (2018). Muuttuvat näkemykset vuodesta 1918. *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora & Aapo Roselius. Helsinki: Gaudeamus, 304–334.
- Tikka, Marko (2009). Kirkko ja suojeluskunnat: järkiavioliitto, pakkoavioliitto vai epäpyhä allianssi? *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Toim. Ilkka Huhta. Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisuja 212. Helsinki: SKHS, 133–144.
- Tikka, Marko (2018). Suomen sisällissodan tapahtumat. *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Toim. Tuomas Tepora & Aapo Roselius. Helsinki: Gaudeamus, 82–110.
- Torsti, Pilvi (2012). *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Varpio, Yrjö (2009). Lauri Salpakari ja Väinö Linnan pappiskuva. *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Toim. Ilkka Huhta. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 212. Helsinki: SKHS, 218–230.
- Veikkola, Juhani (1980). *Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 118. Väitöskirja. Helsinki: SKHS.